

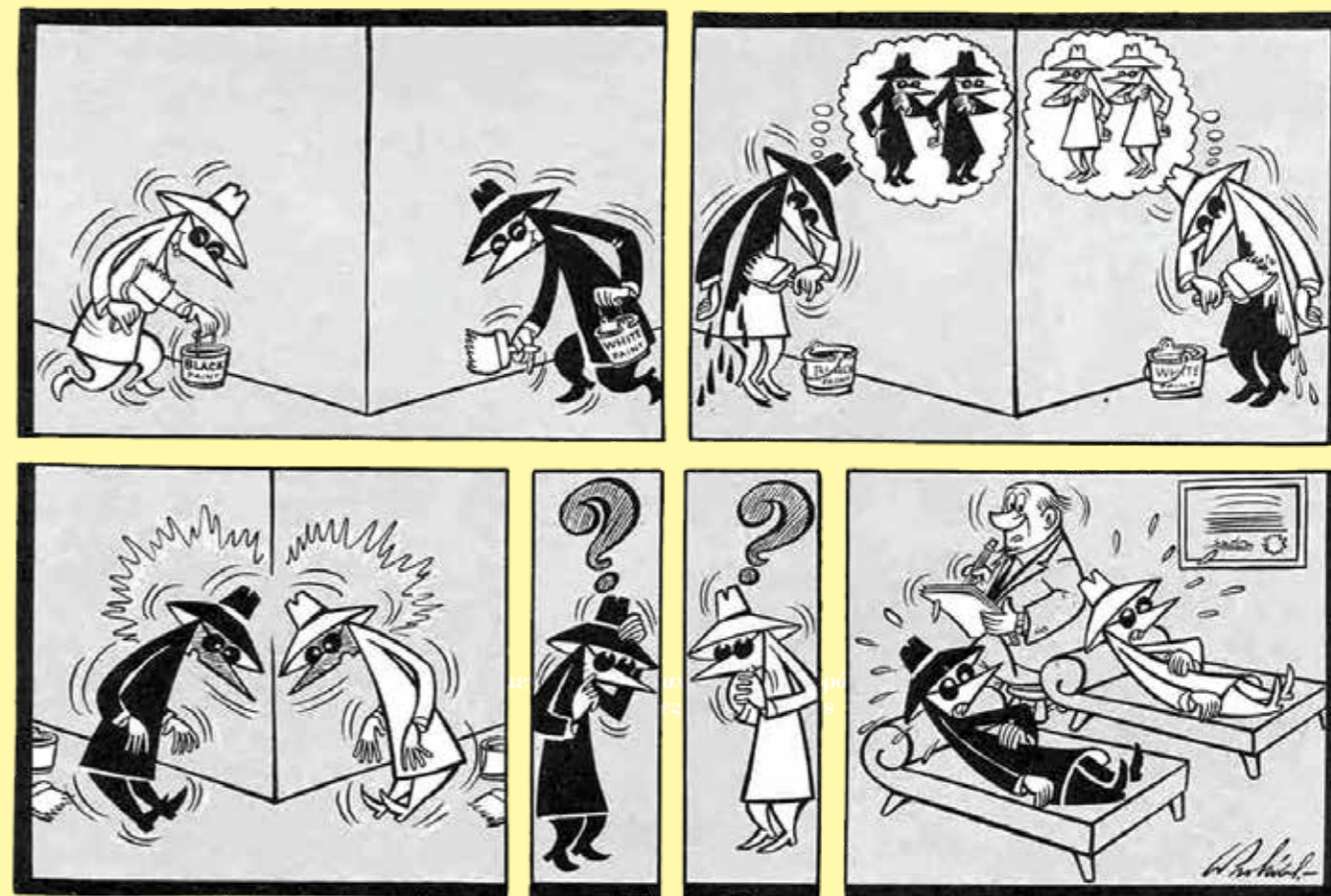
Ο Χάρολντ «Κιμ» Φίλμι στο Λονδίνο γύρω στο 1955. Το 1963 κατέφυγε στη Σοβιετική Ένωση, μετά από μια μακρά πορεία στη βρετανική Μυστική Υπηρεσία Πληροφοριών (SIS).

κείμενο: Ελένη Μπράστ*

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑΣ

«Κατάσκοπος εναντίον κατασκόπου». Κόμικ του Αντόνιο Προχίας από το τεύχος 67/1961 του Mad Magazine.

Στις 23 Ιανουαρίου 1963, ο Kim Philby, ένας Άγγλος πράκτορας της σοβιετικής υπηρεσίας πληροφοριών KGB, κατέφυγε κρυφά από τη Βηρυτό στη Μόσχα. Η φυγή του Philby, μέλους των περίφημων πρακτόρων Cambridge Five, αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορία της κατασκοπείας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Έδειξε τα όρια μιας έντονης σοβιετικής επιχειρησιακής διείσδυσης σε υψηλά επίπεδα του βρετανικού κατεστημένου. Ο Philby συμμετείχε στο Μεγάλο Παιχνίδι, όπως αποκαλείται συνήθως η κατασκοπευτική αναμέτρηση ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στις ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Φυσικά, κατά διαστήματα, συμμετείχαν και σύμμαχοι αυτών των δύο υπερδυνάμεων, αλλά η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ ήταν αναμφισβήτητα οι κύριοι παίκτες.

Ως φοιτητής στο αγγλικό Cambridge κατά τη δεκαετία του 1930, ο Kim Philby είχε αναπτύξει κομμουνιστικές συμπάθειες, όπως άλλωστε και πολλοί άλλοι φοιτητές στα πανεπιστήμια Cambridge και Oxford. Τον είχε στρατολογήσει ο «Otto», ο οποίος, υπό τον μανδύα πανεπιστημιακού ερευνητή, είχε εγκατασταθεί στην Αγγλία προκειμένου να στρατολογήσει ιδιαίτερα προικισμένους φοιτητές για τη σοβιετική υπηρεσία πληροφοριών. Η κατασκοπική σταδιοδρομία του Philby γνώρισε πολύ γρήγορη εξέλιξη.

Ήδη κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Philby βρήκε δουλειά σε βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών. Το 1947 έγινε αντιπρόσωπος της Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (Secret Intelligence Service – SIS) στην Κωνσταντινούπολη, όπου επέβλεπε όλες τις βρετανικές επιχειρήσεις στην Τουρκία (και ενημέρωνε σχετικά τη Σοβιετική Ένωση). Η σημασία του Philby για την KGB έγινε ακόμη

μεγαλύτερη όταν, το 1949, έγινε αντιπρόσωπος της SIS στην Ουάσιγκτον. Ήταν υπεύθυνος για τις σχέσεις ανάμεσα στη βρετανική SIS και τη CIA και για τις κοινές επιχειρήσεις αυτών των δύο υπηρεσιών, ενώ συγχρόνως διέθετε και καλή ενημέρωση για τις σημαντικότερες επιχειρήσεις της CIA.

Η ανοδική πορεία του Philby ως αρχιπράκτορα συνοδευόταν από συνεχείς κινδύνους αποκάλυψης. Σοβαρός κίνδυνος προερχόταν από υπαλλήλους σοβιετικών υπηρεσιών πληροφοριών που αυτομολούσαν στη Δύση και γνώριζαν για τον πολύτιμο πράκτορα της KGB, χωρίς να ξέρουν το όνομά του. Πολύ σημαντικότερες ενδείξεις που ενίσχυσαν τις υποψίες εναντίον του Philby (και πολλών άλλων πρακτόρων των σοβιετικών υπηρεσιών) προέρχονταν από το αμερικανικό πρόγραμμα *Venona*. Το πρόγραμμα αυτό αποκρυπτογραφούσε ένα μέρος των κωδικοποιημένων μηνυμάτων ανάμεσα στα κεντρικά γραφεία των σοβιετικών υπηρεσιών

πληροφοριών στη Μόσχα και στους σταθμούς τους (rezidentura) στις ΗΠΑ. Οι υποψίες εναντίον του Philby έγιναν αφόρητες όταν, το 1951, κατέφυγαν στη Μόσχα δύο φίλοι του και πράκτορες των Cambridge Five και τον οδήγησαν σε παραίτηση από την SIS.

Ως δημοσιογράφος πλέον και σε επιχειρησιακή επαφή και πάλι με την SIS, ο Philby μετακόμισε μαζί με την οικογένειά του στη Βηρυτό. Το άγχος μιας επικείμενης αποκάλυψης επηρέασε τη φυσική και ψυχική του υγεία, κατάσταση την οποία επιδείνωσε η όλο και μεγαλύτερη κατάχρηση αλκοόλ. Η φυγή του στη Μόσχα, παρόλο που τον απάλλαξε από το άγχος της αποκάλυψης, δεν συνέβαλε στην ευτυχία του.

Ο Philby ήταν ένας από τους πιο παραγωγικούς και, ανάλογα με την οπτική μας, επιβλαβείς ή επιτυχείς πράκτορες του Ψυχρού

Πολέμου. Ήταν όμως και αντιπροσωπευτικός για την κατασκοπεία του Ψυχρού Πολέμου, όπου τρία χαρακτηριστικά ξεχωρίζουν: η σημασία των ανθρώπινων πηγών, η ιδεολογία ως κύριο κίνητρο της κατασκοπείας και ένα κλίμα έντονης καχυποψίας.

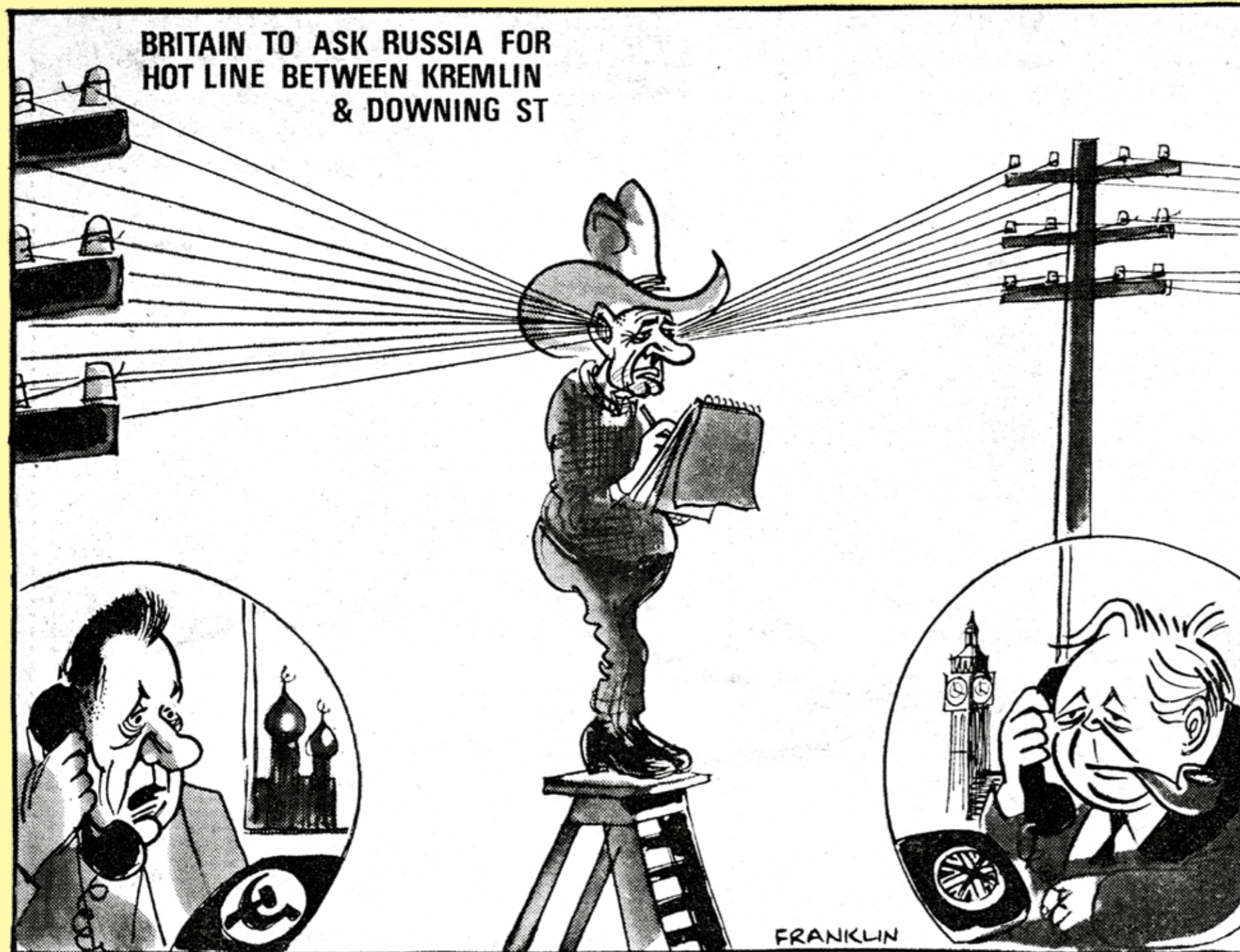
Η σημασία των ανθρώπινων πηγών

Οι υπηρεσίες πληροφοριών συλλέγουν πληροφορίες από ανθρώπινες πηγές (δηλαδή, από τους πράκτορες που έχουν στρατολογήσει), από τεχνικές πηγές (για παράδειγμα, παρακολούθηση τηλεφώνων) και από ανοιχτές πηγές (για παράδειγμα, εφημερίδες). Στον Ψυχρό Πόλεμο, η CIA και κυρίως η KGB βασιζόνταν σε μεγάλο βαθμό σε ανθρώπινες πηγές. Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, η σημασία των τεχνικών

2 Νοεμβρίου 1949. Παρουσίαση της κατασκοπευτικής συσκευής Fountain Pen Atom Meter.

Γελοιογραφία η οποία δημοσιεύτηκε στις 21 Νοεμβρίου 1966 και απεικονίζει τον Βρετανό πρωθυπουργό Χάρολντ Γουίλσον να συνομιλεί τηλεφωνικά με τον ομόλογό του της Σοβιετικής Ένωσης, Αλεξέι Νικολάγιεβιτς Κοσίγκιν, ενώ ο Αμερικανός πρόεδρος Λίντον Τζόνσον κρατάει σημειώσεις, καθώς τα τηλεφωνικά καλώδια συγκλίνουν πάνω του.

‘I’ve a funny feeling we’re being tapped’

πηγών αυξάνεται, ιδιαίτερα για τη CIA.

Οι ανθρώπινες πηγές είναι σε θέση να δίνουν πληροφορίες για τις (μη εκφραζόμενες) προθέσεις του εχθρού. Τέτοιες πληροφορίες είναι ιδιαίτερα πολύτιμες, επειδή η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν είναι πάντα λογική, αναμενόμενη ή προβλέψιμη. Ωστόσο, ο χειρισμός ανθρώπινων πηγών παρουσιάζει κάποια αδύνατα σημεία.

Ένα σημαντικό μειονέκτημα είναι ο μεγάλος κίνδυνος στον οποίο εκτίθεται ο πράκτορας, κίνδυνος που ήταν ιδιαίτερα αισθητός στη Σοβιετική Ένωση. Στη Μόσχα, η έντονη παρακολούθηση ξένων καθιστούσε σχεδόν αδύνατες τις συναντήσεις ανάμεσα σε ξένους (χειριστές πρακτόρων) και Σοβιετικούς κατοίκους (ενδεχόμενους πράκτορες). Οι επαφές με τον πράκτορα γίνονταν μόνο με διάφορες τεχνικές που επέτρεπαν σε ένα άτομο να μεταβιβάζει απαρατήρητα ένα αντικείμενο σε ένα άλλο άτομο. Αυτό γινόταν, παραδείγματος χάριν, μέσω «brush pass» –όταν δύο άτομα δίνουν κάτι ο ένας στον άλλο, γρήγορα, χωρίς να μιλούν ή να κοιτάζονται, συχνά σε δημόσιο χώρο με πολύ κόσμο– ή μέσω «dead drop» – με χρήση μιας κρυφής τοποθεσίας, για να αποφεύγονται απευθείας συναντήσεις ανάμεσα σε πράκτορα και χειριστή. Τέτοιες φευγαλέες επαφές ανάμεσα σε πράκτορα και χειριστή, χωρίς τη δυνατότητα συνομιλίας, είχαν επιπτώσεις στην αποδοτικότητα της επιχείρησης και καθιστούσαν πιο ευάλωτο τον πράκτορα.

Η CIA και η SIS ήταν από τις λίγες δυτικές υπηρεσίες που κατάφεραν να χειριστούν (ελάχιστους) πράκτορες στη Σοβιετική Ένωση. Μια τέτοια εξαίρεση αποτελούσε ο Oleg Penkovsky, συνταγματάρχης της σοβιετικής υπηρεσίας πληροφοριών (GRU) και πράκτορας της CIA και της SIS. Οι πληροφορίες του αποκάλυψαν στον Αμερικανό πρόεδρο Κένεντι τη σοβιετική στρατιωτική αδυναμία, πράγμα που έπαιξε σοβαρό ρόλο στην επίλυση της Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας χωρίς πυρηνικό πόλεμο. Η κατασκοπευτική δραστηριότητα του

Οι πράκτορες που έχουν ιδεολογικά κίνητρα είναι πιο εύκολοι στη στρατολόγηση και στον χειρισμό.

Penkovsky διήρκεσε μόλις ενάμιση χρόνο, πριν προδοθεί και εκτελεστεί. Άλλη εξαιρεση αποτελούσε ο Adolf Tolkachev, πράκτορας της CIA στη Μόσχα. Ως ηλεκτρονικός μηχανικός, έδινε σημαντικές πληροφορίες για σοβιετικά ραντάρ αεροσκαφών και πυραύλων. Συνελήφθη και εκτελέστηκε το 1985.

Αν ένας πράκτορας είχε λόγο να βρίσκεται τακτικά εκτός Σοβιετικής Ένωσης, ο χειρισμός του ήταν πιο εύκολος, με ελαφρώς υψηλότερο ποσοστό επιβίωσης. Για παράδειγμα, ο Dmitri Polyakov, ένας υποστράτηγος της GRU και ιδιαίτερα πολύτιμος πράκτορας της CIA, συναντιόταν με τους χειριστές του στο εξωτερικό. Ωστόσο, συνελήφθη και εκτελέστηκε το 1988. Ο Oleg Gordievsky, αντιπρόσωπος («rezident») της KGB στο Λονδίνο και πράκτορας της SIS, ήταν από τους λίγους επιζώντες. Το 1985 κλήθηκε να επιστρέψει στη Μόσχα, πράγμα που ήταν πάντα ένας δυσοίωνος προάγγελος σύλληψης και εκτέλεσης. Με ένα άκρως επικίνδυνο σχέδιο διαφυγής, η SIS κατάφερε ώστε να ξεφύγει ο Gordievsky για λίγο από τη στενή παρακολούθηση και να περάσει –με περισσότερη τύχη παρά τέχνη– από τα σοβιετικά σύνορα με τη Φινλανδία. Από εκεί τον πήγαν στην Αγγλία, όπου ζει ακόμη.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τους πράκτορες των δυτικών υπηρεσιών που κατασκόπευαν εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης προερχόταν από τη σοβιετική διείσδυση στις ίδιες τις δυτικές υπηρεσίες τους. Όλοι οι παραπάνω πράκτορες προδόθηκαν από πράκτορες των σοβιετικών υπηρεσιών που εργάζονταν ως υπάλληλοι των δυτικών υπηρεσιών πληροφοριών, όπως ο Philby. Αυτοί ήξεραν τα χαρακτηριστικά που κρύβονταν πίσω από κωδικά ονόματα και ήταν σε θέση να δίνουν στοιχεία που οδηγούσαν στην αποκάλυψή τους. Αντιθέτως,

για τους στρατολογημένους από τις σοβιετικές υπηρεσίες πράκτορες, ο μεγαλύτερος κίνδυνος αποκάλυψης δεν ήταν οι Δυτικοί πράκτορες στις υπηρεσίες τους –ήταν ελάχιστοι και εξουδετερώνονταν γρήγορα–, αλλά δυσαρεστημένοι ή απογοητευμένοι υπάλληλοι σοβιετικών υπηρεσιών που αυτομολούσαν στη Δύση.

Κατασκοπεία από ιδεολογία

Παρά τους κινδύνους, ένας πράκτορας μπορεί να έχει διάφορα κίνητρα για να κατασκοπεύει. Για παράδειγμα, ο Aldrich Ames, υπάλληλος της CIA και άκρως δραστήριος πράκτορας της KGB τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, πρόσφερε τις υπηρεσίες του στις ρωσικές υπηρεσίες επειδή δεν ήταν σε θέση να ικανοποιεί τις καταναλωτικές συνήθειες της συζύγου του. Την ίδια περίοδο, ο Robert Hanssen, υπάλληλος της FBI και ακόμη πιο δραστήριος πράκτορας της ρωσικής υπηρεσίας πληροφοριών, είχε και αυτός τα χρήματα ως κίνητρο. Συγχρόνως, όμως, τον ωθούσε και ένα είδος μεγαλομανίας, που τον έκανε να συγκρίνει τον εαυτό του με τον Philby και να θέλει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα παρασκήνια της διεθνούς πολιτικής.

Ένας αποτελεσματικός τρόπος στρατολόγησης πρακτόρων είναι ο εκβιασμός, συχνά μέσω ερωτικής παγίδας. Ιδίως οι ρωσικές υπηρεσίες πληροφοριών χρησιμοποιούσαν συστηματικά τη συγκεκριμένη μέθοδο. Για παράδειγμα, το 1964 ο Γάλλος πρέσβης στη Μόσχα, Maurice Dejean, έπεσε σε μια κλασική παγίδα: εκμεταλλευόμενη τη φήμη του ως γυναικά, η KGB κατάφερε να τσακώσει τον παντρεμένο Dejean με μια άλλη γυναίκα. Ο δήθεν σύζυγος της γυναίκας (ένας πράκτορας της KGB, όπως εξάλλου και η ίδια γυναίκα) απείλησε να διασύρει το όνομα του Dejean, εκτός φυσικά εάν δεχόταν να συνεργαστεί με την KGB.

Ουάσιγκτον, 24 Σεπτεμβρίου 1975. Ο Τζέιμς Άνγκλετον (δεξιά), πρώην επικεφαλής του τμήματος αντικατασκοπείας της CIA, ανακρίνεται από τον Φρανκ Τσερτς, πρόεδρο της Επιτροπής Πληροφοριών της Γερουσίας.

Οι πράκτορες που έχουν ιδεολογικά κίνητρα είναι πιο εύκολοι στη στρατολόγηση και στον χειρισμό. Έως και τη δεκαετία του 1960, πολλοί πράκτορες, τόσο σε δυτικές χώρες όσο και στη Σοβιετική Ένωση, είχαν ιδεολογικά κίνητρα. Εκείνη την περίοδο, το σοβιετικό καθεστώς ήταν στην πιο άγρια φάση του, πράγμα όμως που δεν ήταν πολύ γνωστό στη Δύση. Ο Dmitri Polyakov προσέφερε τις υπηρεσίες του στη CIA επειδή δεν άντεχε την ιδέα να νικήσει η Σοβιετική Ένωση στον Ψυχρό Πόλεμο λόγω αυτής της υποτιθέμενης δυτικής άγνοιας. Ο Adolf Tolkachev ήθελε, με τις πληροφορίες που έδινε στη CIA, να προκαλέσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ζημιά στο σοβιετικό σύστημα. Ο Oleg Gordievsky προσέφερε και αυτός τις υπηρεσίες του επειδή είχε απογοητευθεί από το σοβιετικό σύστημα. Από τη δυτική πλευρά, η προσφορά υποψήφιων πρακτόρων με ιδεολογικά κίνητρα ήταν ακόμη μεγαλύτερη. Για παράδειγμα, η Ana Montes, εργαζόμενη στην αμερικανική Defense Intelligence Agency για θέματα που αφορούσαν την κομμουνιστική Κούβα, κατασκόπευε για την υπηρεσία πληροφοριών της Κούβας επί 16 χρόνια. Η Montes ήθελε να

συμβάλει στη ματαίωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Λατινικής Αμερικής. Τα κίνητρά της ήταν αποκλειστικά ιδεολογικά και δεν δεχόταν να πληρωθεί.

Ένα κλίμα έντονης καχυποψίας

Οι δύο παίκτες του Μεγάλου Παιχνιδιού είχαν πάντα στον νου τους τον κίνδυνο της παραπλάνησης, ειδικά επειδή στηρίζονταν τόσο πολύ σε ανθρώπινες πηγές και γνώριζαν καλά τις μεθόδους ο ένας του άλλου. Ωστόσο, ένα κλίμα έντονης καχυποψίας, ακόμη και παράνοιας, μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στην πλήρη εκμετάλλευση των πρακτόρων τους. Για παράδειγμα, ορισμένοι υπάλληλοι της KGB θεωρούσαν ότι οι Cambridge Five παραήταν καλή ευκαιρία για να είναι αληθινή. Θα έπρεπε, λοιπόν, να τους έχει στείλει η βρετανική υπηρεσία πληροφοριών, δηλαδή να είναι διπλοί πράκτορες. Όταν ο Philby έφτασε στη Μόσχα το 1963, μερικοί συνέχισαν ακόμη και τότε να τον υποψιάζονται. Μόνο ύστερα από αρκετά χρόνια τού επέτρεψαν την πρόσβαση στην έδρα της υπηρεσίας.

Και στη CIA επικρατούσε η παράνοια της καχυποψίας, αν και σε μικρότερο βαθμό από την KGB. Ο James Jesus Angleton, επικεφαλής του τμήματος αντικατασκοπείας της CIA με μακρά υπηρεσία (1954-1974), χάθηκε στους «παραπλανητικούς καθρέφτες» (wilderness of mirrors), κατά τη δική του έκφραση. Τελικά, κατέστησε πια αδύνατη τη λειτουργία του τμήματός του και οδηγήθηκε σε παραίτηση. Διάφορα γεγονότα είχαν επιδεινώσει την παράνοιά του. Το 1961, ο Anatoli Golitsyn, υπάλληλος της KGB, αυτομόλησε στις ΗΠΑ. Παρανοϊκός ο ίδιος, έπεισε τον Angleton ότι όλοι οι επόμενοι «αυτόμολοι» από την KGB θα σταλούν για να παραπληροφορήσουν τη CIA και ότι η KGB είχε έναν πράκτορα μέσα στη CIA με το κωδικό όνομα «Sacha». Ο Angleton έβαλε τον επόμενο αυτόμολο σε απομόνωση επί τρία χρόνια, μολονότι επρόκειτο για γνήσιο αυτόμολο. Η αναζήτηση για τον «Sacha» οδήγησε σε ένα μάταιο κυνήγι Σοβιετικών πρακτόρων μέσα στη CIA, που δημιούργησε ατμόσφαιρα έντονης δυσπιστίας στην υπηρεσία. Επιπλέον, η φυγή του Philby το 1963, με τον οποίο ο Angleton γευματίζε κάθε εβδομάδα όταν ο Philby ζούσε στην Ουάσιγκτον, τον έπεισε ότι κάθε υπηρεσία πληροφοριών είχε στους κόλπους της έναν πράκτορα της εχθρικής πλευράς. Παράλληλα, πολλά στοιχεία που είχε δώσει το αμερικανικό πρόγραμμα αποκρυπτογράφησης Venona, οδήγησαν στην αποκάλυψη μερικών Σοβιετικών πρακτόρων στη Δύση, μεταξύ των οποίων και ένα μέλος των Cambridge Five. Ωστόσο, περίπου 350 κωδικά ονόματα δεν μπόρεσαν να ταυτοποιηθούν. Η άγνωστη ταυτότητα αυτών των 350 πρακτόρων στις ΗΠΑ πυροδότησε την καχυποψία όχι μόνο του Angleton, αλλά και πολλών άλλων στις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών.

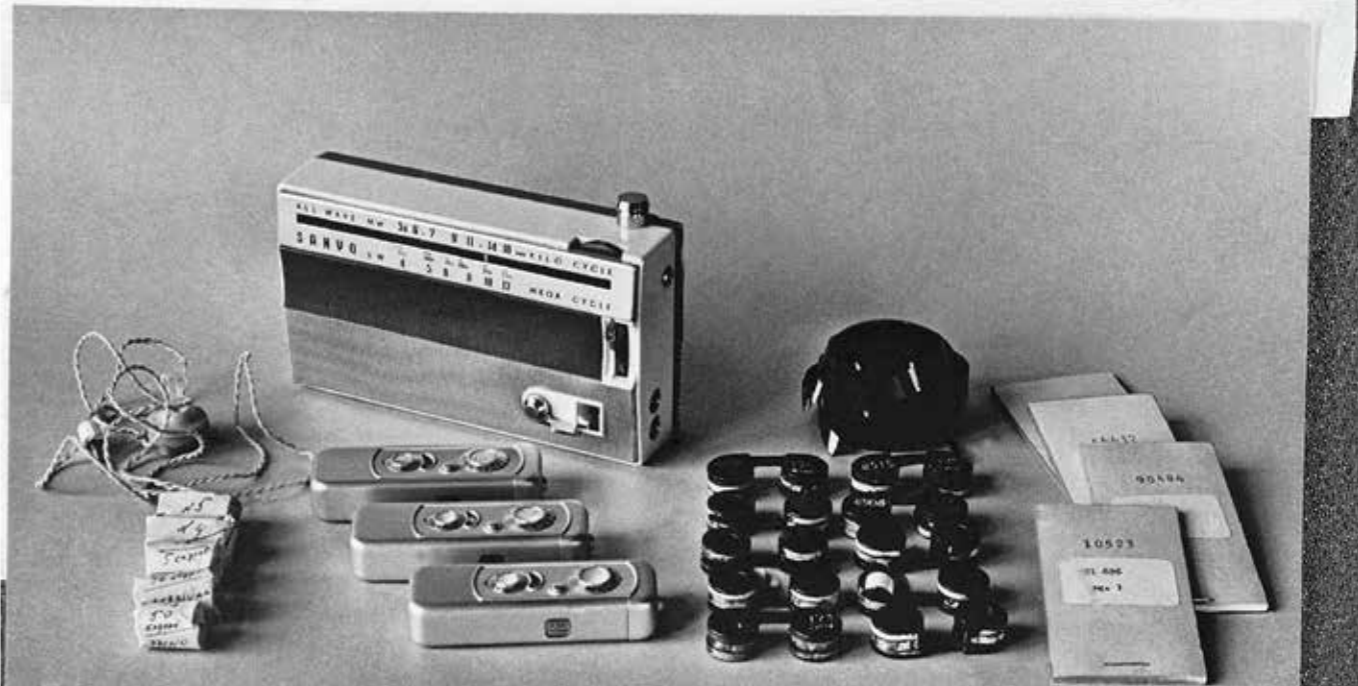
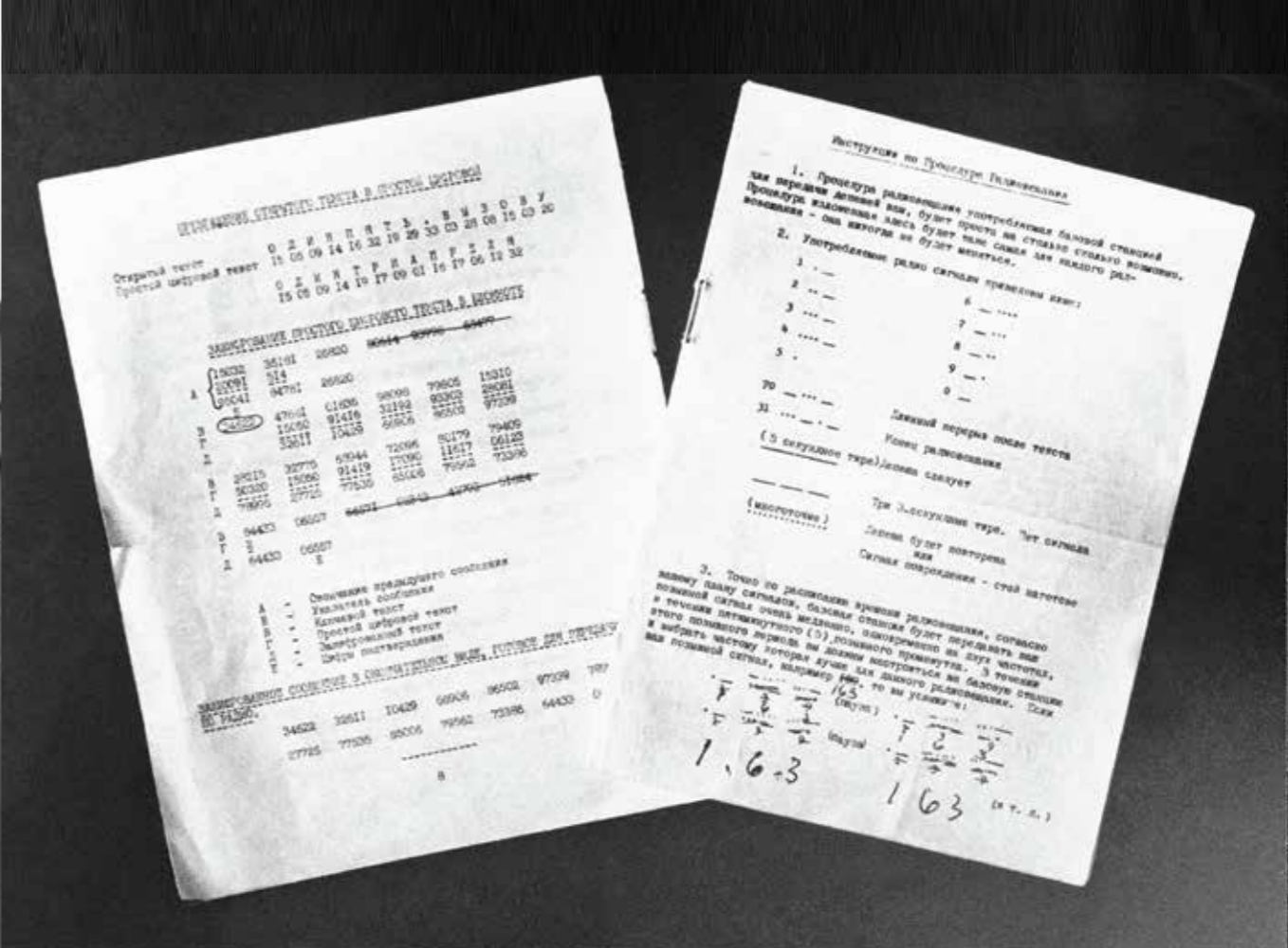
Spy vs Spy

Οι δύο κύριοι παίκτες του Μεγάλου Παιχνιδιού γνώριζαν καλά τους κανόνες του παιχνιδιού, τις μεθόδους, τις ανησυχίες και τις

αδυναμίες ο ένας του άλλου. Το Μεγάλο Παιχνίδι της κατασκοπείας του Ψυχρού Πολέμου είχε τη δική του λογική δράσης και αντίδρασης: μια επιχείρηση οδηγούσε σε επιχειρήσεις αντικατασκοπείας, που ματαιώνονταν από αυτόμολους ή άλλες επιχειρήσεις αντικατασκοπείας. Ο συνεχής κίνδυνος παραπλάνησης ενίσχυε την κοινή καχυποψία των δύο παικτών. Παρόλο που οι δύο παίκτες ήταν αντίπαλοι, έμοιαζαν πολύ μεταξύ τους. Θυμίζουν τους δύο κατασκόπους του Ψυχρού Πολέμου στη σειρά κόμικς “Spy vs Spy” (από το 1961) του αμερικανικού *Mad Magazine*. Οι δύο ολόιδιοι κατάσκοποι –με τη μόνη διαφορά ότι ο ένας είναι μαύρος και ο άλλος λευκός– ασχολούνται συνεχώς, μόνιμοι στον κόσμο, με το να στήνουν παγίδες ο ένας στον άλλο. •

*Αναπληρώτρια καθηγήτρια Πολιτικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης (Ολλανδία), με ειδικότητα στην ιστορία των υπηρεσιών πληροφοριών (Antonio Prohias, *Spy vs Spy*, *Mad Magazine*, 1961)

Κατασκοπευτικά μέσα και έντυπα τα οποία χρησιμοποίησε ο Όλεγκ Πενκόφσκι εναντίον της ΕΣΣΔ και έδωσε στη δημοσιότητα το ρωσικό πρακτορείο Novosti Press.

Αριστερά: Μόσχα, Μάιος 1963. Ο Σοβιετικός συνταγματάρχης Όλεγκ Βλαντιμίροβιτς Πενκόφσκι ακούει την ετυμηγορία του δικαστηρίου κατά τη διάρκεια της δίκης του στη Μόσχα με τις κατηγορίες της προδοσίας και της κατασκοπείας.